

מאימתי הילולת ר' מאיר בעל הנס בטבריה

מאת

צבי פרידהבר

אחת הבעיות המתעוררות בחקירתן של מסורות ההילולות השונות ליד קברות הקדושים בארץ-ישראל — במיוחד אותן ההילולות הקשורות במסורת ל"ג-בעומר והדומות לה — הוא עניין קביעת ראשיתן, מניחי היסוד להילולות ומעצביהם¹. העניין עלה לפני מחדש, לאחר קריאת מאמרו של וילנאי, "קברי קדושים בטבריה"², בו הוא קובע בלי להצביע על אסמכתה חדשה כלשהי, את ראשיתה של הילולת רמב"ה לשנת 1841³. בכך הוא סותר למעשה את דבריו, כפי שהם מופיעים בפרסומיו הקודמים, "מצבות קודש בארץ-ישראל"⁴ ובאנציקלופדיה "אריאל"⁵, שם הוא קובע את ראשיתה של הילולת רמב"ה לשנת 1874, ומייחס יחד עם זאת את הנהגתה להרב רפאל בן שלמה מאמאן. לדעתי שתי הקביעות שגויות. בידינו שתי עדויות, המצביעות על ראשיתה של הילולת רמב"ה בשנת תרכ"ז, כלומר שנת 1867. הרב אברהם רוזאנס מרוסטצ'וק שבבולגריה, המכונה האב"ר, כותב ברשימת מסעו בארץ ישראל באותה שנה כדלקמן:

...כאשר יגמור ה' בעדם ויבצעו מחשבתם יעשו 14 לעומר⁶, הוא פסח שני מדי שנה זכר והילולא לעילוי התנא ר' מאיר בע"ה, כמו שעושין בצפת ביום ל"ג בעומר לרשב"י [ב]⁷ אשר כל עולי רגלים והבאים לכבוד ההילולא לרשב"י ז"ל נמצאים על הרוב ביום פ"ש⁸ בטבריא...⁹.

1. על כך עמד המחבר בהרחבה ב"המתחל בקהילות ישראל שבארצות הים התיכון מגירוש ספרד עד ראשית המאה ה"ט", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית י"ם, תשמ"ו, עמ' 165–191.
2. וילנאי, קברי קדושים בטבריה, בתוך: טבריה וסביבותיה, אריאל, חוב' 53–54, ת"א 1987, עמ' 107–117.
3. שם, שם.
4. וילנאי, מצבות קודש בארץ-ישראל, י"ם תשי"א, עמ' רצ"ה.
5. — אנציקלופדיה אריאל לידעת הארץ, ח"א 1975, כרך ה', טור 4105.
6. צריך להיות 14 לחודש אייר.
7. יש להשלים ככל הנראה [ב]מירון.
8. פסח שני.
9. א"מ הברמן, מסעות החכם האב"ר (הרב אברהם בר' ישראל רוזאנס) לארץ הקדושה, סיני ל"ג, תשי"ג עמ' שע"ט.

מעדות זו ניתן אמנם להסיק, שבאותה שנה היתה רק בכוונתם של חכמי ורבני טבריה לקיים הילולא לכבוד התנא רמב"ה בעתיד לבוא, בעוד שעל פי עדותו של חוקר מנהגות ארץ-ישראל א"מ לונץ, היתה הילולא זו כבר קיימת באותה שנה, כפי שהוא כותב ברשימת מסעו הראשון בארץ-ישראל לטבריה ולצפת בשנת תרל"ג (1873), בה הוא מתאר בפירוט רב את ההילולא ליד ציון קברו של הרמב"ה כעד ראיה. וכותב א"מ לונץ כדלקמן:

...אך זה שש שנים אשר החלו אנשי טבריא לקנא בם כי הנוסעים לצפת נוסעים דרך טבריא באמרם הלא גם בתוכנו קבורים תנאים צדיקים יסודי עולם אשר בם נתפאר ומדוע נגרע מהם? וגמרו אומר לעשות הדלקה על קבר ר' מאיר בעל הנס ביום י"ד אייר פסח שני (אשר מלבד זה הוא יום טוב למי שהיה בדרך רחוקה?). כי אז כבר באו האורחים ועוד לא הוריקו צרור כספם (!) — ומאז והלאה כל האורחים מחכים בטבריא וגם הרבה מגרי צפת ת"ו יבואו ויתמהמהו פה עד פסח שני...¹⁰.

א"מ לונץ קובע בדבריו ברורות שההילולא אכן היתה קיימת כבר בשנת 1867. בהמשכם של הדברים מתאר הוא בפירוט רב את ההילולא על סדר ההדלקה, פזמוניה, ריקודיה ועריכת טקס החלאקה לילדיהם הקטנים, אך אין בתיאורו כל זכר לעריכתה של תהלוכה עם ספרי תורה מטבריה לבית הכנסת שליד קבר הרמב"ה, כפי שהוא מתאר תהלוכה זו בפירוט רב בסיקורו את הילולת ל"ג-בעומר במירון¹¹. יש להניח שאילו היתה קיימת תהלוכה שכזו בזמן ביקורו בטבריה, היה א"מ לונץ מתארה, כפי שהאריך מאוד בתיאורה של תהלוכה זו במירון¹².

בספר מסעותיו של ר' רחמים יוסף חיים אופלטקה איש ירושלים — המכונה גם היר"ח — משנת תרל"ו (1876), מתאר אף האחרון את ההילולא שליד ציון קברו של הרמב"ה בזו הלשון:

...ליל פסח שני הלכנו עוד פעם לרמב"ה ויע"א, אשר מקרב שנים תקנו חו"ר (חכמי ורבני) טבריא לעשות הילולא ולהדליק נרות בשמחה ובשירים כאשר עושים בצפת ת"ו...¹³.

מקור זה כקודמו מעיד אמנם על קיומה של הילולא מזה שנים אך מבלי לקבוע את ראשיתה. כן אין מקור זה מצביע על דבר קיומו של מוטיב הולכת ספרי התורה מבית הכנסת כלשהו מטבריה בתהלוכה חגיגית לבית-הכנסת שבקרבת קבר הרמב"ה. בנקודה זו נעבור לשאלה השניה והיא שאלת מי הוא מחדשה או מעצבה של מסורת הילולת רבי מאיר בעל הנס. בספרו של מ"ד גאון, "יהודי המזרח בארץ-ישראל"¹⁴ מובא בשם מחברה של החוברת

10. א"מ לונץ, טבריה — צפת, חבצלת, תרל"ג, גל' 32, עמ' 237.

11. שם, שם.

12. שם, גל' 34, עמ' 254.

13. רח"י אופלטקה, מסעי היר"ח באה"ק תוכב"א, י"ס 1876, עמ' ה.

14. מ"ד גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, י"ס תרצ"ת, ב', עמ' 372.

"גנוי ירושלים"¹⁵, שהרב רפאל בר' שלמה מאמאן, המכונה רפאל המלאך, הוא הוא שהנהיג את הילולת רמב"ה בעיר טבריה. גם קביעה זו כקודמתה בדבר ראשיתה של הילולת רמב"ה, צריכה עיון מחדש. וזאת, לאור הביוגרפיה של אותו רב, כפי שהיא מופיעה בספרו של מ"ד גאון עצמו. ביוגרפיה זו סותרת את דבר המסורת שהרב רפאל מאמאן הוא מחדשה של הילולת רמב"ה, כפי שקבע זאת ז. וילנאי ובצינו את שנת האירוע לשנת 1874¹⁶. בשנה זו שירת עדיין הרב הנוכח בכהונתו בצפת ולטבריה הגיע בתפקידו הרבני כר"מ ואב"ד בשנת תרל"ה (1875). סביר להניח, כי בעשרים וחמש שנות כהונתו בצפת, בהם אמון היה על מנהגות הילולת רשב"י, הוסיף הוא בבואו לכהן בעיר טבריה להילולת רמב"ה שהיתה אז כבר עובדה קיימת, את התהלכה החגיגית עם ספר תורה מאחד מבתי הכנסת בעיר לבית-הכנסת שליד רחבת הקבר, כמנהג הנהוג בצפת.

עדות לקיומו של מוטיב הולכת ספר-תורה בתהלכה חגיגית מלווה בריקודים שיצאה מאחד מבתי הכנסות של העיר טבריה לבית-הכנסת שליד קבר הרמב"ה, נמצאת בידינו לראשונה בספר זכרונותיו של רפאל הכהן "אבנים בחומה"¹⁷, בו הוא מתאר בין היתר את ביקורו בטבריה בשנת תרנ"ד (1894), בה הוא נטל חלק בהילולת רמב"ה ומתאר בין היתר את התהלכה החגיגית בזו הלשון:

...בשעות אחר-הצהרים עמדה לצאת תהלכה עם ס"ת אל קבר ר' מאיר בעל הנס. באנו אל בית הכנסת הגדול והנה הוא מלא עד אפס מקום. כל גדולי העיר, החכמים והרבנים לבושים בגדי חג ובאי-כח הממשלה והמשטרה היו שם. לאחר זמן קצר הוציאו את הס"ת עם הרימונים מבית הכנסת. אין לתאר את השמחה של אנשי טבריה, אנשים נשים וטף הצטופפו בדרכים ועל הגגות...¹⁸.

בהמשכם של דברים מביא הכותב תיאור מפורט של טקס הולכתו של ספר התורה מהעיר עד בואם לבית-הכנסת שליד קבר הרמב"ה, טקס מכירת זכות נשיאתו והזכות להעמידו בהיכל והריקודים סביב האדם שזכה להכניס את ספר התורה להיכל, מכירת זכות ההדלקה, הריקודים והשירה העברית והערבית שליוותה מעמד זה¹⁹. מכאן, שניתן רק לקבוע, כי מוטיב הובלתו של ספר התורה בתהלכה חגיגית כבתהלכת רשב"י — שם הונהג טקס זה רק בשנת 1833 על-ידי משפחת עבו²⁰ — הונהג בטבריה בין השנים 1877 לשנת 1893.

15. פ. גרייבסקי, גנוי ירושלים, חוב' ר', עמ' ל"ג.

16. ז. וילנאי, מצבות קדש, עמ' רצ"ה.

17. ר"ח כהן, אבנים בחומה, י"ם חש"ל.

18. שם, עמ' 65-66.

19. שם, שם.

20. י. עשני, תגינות ל"ג בעומר בצפת ובמירון, בתוך: בא אחי לצפת, ת"א 1963, עמ' 63-64.